

Citation: Arlet, J. (2022) 'Half-timbered resort architecture from the turn of the nineteenth and twentieth centuries in fore Pomerania and Western Pomerania: in search of a style', *Space & Form | Przestrzeń i Forma* 51. <http://doi.org/10.21005/pif.2022.51.E-01>

Open access article
Creative Commons Attribution (CC BY)

DOI: 10.21005/pif.2022.51.E-01

HALF-TIMBERED RESORT ARCHITECTURE FROM THE TURN OF THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES IN FORE POMERANIA AND WESTERN POMERANIA: IN SEARCH OF A STYLE

RYGLOWA ARCHITEKTURA UZDROWISKOWA PRZEŁOMU XIX I XX W. NA POMORZU PRZEDNIM I POMORZU ZACHODNIM. W POSZUKIWANIU STYLU

Joanna Arlet

PhD DSc/Eng. Architect

Author's Orcid number: 0000-0001-5476-1698

West Pomeranian University of Technology in Szczecin | Poland
Faculty of Architecture, Department of History and Theory of Architecture

ABSTRACT

Resort architecture, guesthouse and villa buildings, with a timber frame structure, are well-represented in the coastal towns of Fore Pomerania and Western Pomerania. In German it is called *Bäderarchitektur*, or resort architecture. Its intensive development took place in the years 1793–1918, only a few examples come from the interwar period. The studied examples of buildings in seaside and spa towns of the south-west Baltic coast show a variety of building types and a multitude of inspirations.

Key words: half-timbered architecture, resorts, Fore Pomerania, Western Pomerania.

STRESZCZENIE

Zabudowa uzdrowiskowa, pensjonatowa i willowa, o szkieletowej konstrukcji drewnianej, jest dobrze reprezentowana w miejscowościach nadmorskich Pomorza Przedniego i Pomorza Zachodniego. W języku niemieckim nosi nazwę *Bäderarchitektur*, czyli architektura kurortu. Jej intensywne kształtowanie miało miejsce w latach 1793-1918, tylko nieliczne przykłady pochodzą z okresu międzywojennego. Badane przykłady obiektów w miejscowościach nadmorskich i uzdrowiskowych południowo-zachodniego wybrzeża Bałtyku wykazują różnorodność typów budynków i wielotorowość inspiracji.

Słowa kluczowe: architektura ryglowa, kurort, Pomorze Przednie, Pomorze Zachodnie.

1. INTRODUCTION

The second half of the eighteenth century is a period when therapeutic trips “to the waters” came into fashion. Over time, the character of these trips changed and recreational and social considerations gained in significance in addition to therapeutic ones. The most well-known places included Spa in Belgium, Karlsbad (Karlovy Vary) and Marienbad (Marian Baths) in Czechia, Eger in Hungary, Cieplice in Silesia or Bath in England. Interest in the Alpine landscape and its vernacular architecture increased (Aline Foothills, Valais Valley). The oldest coastal resort in Germany is Heiligendamm, founded in 1793 by Frederick Francis I, Duke of Mecklenburg and Schwerin. In Rügen, Binz and Putbus-Lauterbach became the most fashionable of resorts, sporting an architecture distinctive of seaside resorts called *Bäderarchitektur* in German. The Isle of Usedom was the site of the so-called Three Imperial Resorts. They included: Ahlbeck, Heringsdorf (Kaiserbad) and Bansin. They were visited by German emperors Wilhelm I, Friedrich Wilhelm II and emperor of Austria-Hungary Franz Josef I. The nearby Świnoujście had a similar architecture, as well as the previously mentioned Binz and Putbus, Zinnowitz, Sassnitz, Sellin, Thiessow and Baabe. The development of these localities was ensured by connecting them to large German cities via a railway line around 1870. Singular cases of *Bäderarchitektur* can also be observed on the coast of Northern Pomerania.

The resort of Połczyn was built in Western Pomerania already in the eighteenth century, while the beginning of the nineteenth century saw the construction of Kołobrzeg and subsequently Świnoujście and Kamień Pomorski. Attractively sited coastal villages and localities like Międzyzdroje, Pobierowo or Mrzeżyno changed their character. New guesthouses, promenades and piers converted what had been mere fishing villages into holiday destinations. Apart from masonry buildings, timber-framed buildings were also constructed.

2. RESEARCH SCOPE AND METHODOLOGY

A high stylistic diversity was observed among buildings erected in the seaside health and holiday resorts of Fore Pomerania (Vorpommern) and West Pomerania (Pommern). For this reason, it was decided to investigate wooden buildings in this area in terms of form, details and stylistic paradigms. The research covered selected residential and guesthouse buildings in health resorts and seaside localities of Fore Pomerania and West Pomerania from the nineteenth and early twentieth century. The objective of this paper was to flesh out the historical identity of the places under investigation and the potential for a continuation of their traditions.

An archival and library search was conducted, along with necessary on-site visits. Wooden buildings, distinctive in terms of form and style, were selected. Due to the high number of cases, the next stage was the selection of suitable buildings. Formal, structural and stylistic solutions were analyzed in relation to the adopted goals. The final stage was the formulation of conclusions, which have been presented in section 5. Conclusions

3. DEVELOPMENT OF HEALTH RESORTS IN FORE POMERANIA AND WESTERN POMERANIA

Towards the end of the seventeenth and in the early eighteenth century, vernacular architecture that was austere in expression and sported simple forms and gable roofs, often with clipped gables, predominated in Fore and Western Pomerania. The walls of the oldest, reed-covered houses were divided into rectangular fields. Newer, tile-covered buildings had smaller spans between posts. The wooden elements were typically painted black or in shades of brown to produce contrast, and the infills were typically whitewashed. The detail was likewise austere. The most diverse color schemes and details appeared in Fore Pomerania. The fields between the timber structural elements were painted in shades of beige, brick red, yellow, and sporadically blue, apart from commonly present white. The wooden elements were also painted in a wider range of colors.

Valuable landscape and climatic features resulted in mere fishing villages converting into holiday resorts. However, fishermen's houses with a modest functional program did not meet the needs of

vacationers, which is why inspiration for the construction of new buildings was sought in well-known European resorts. A pier was built first, followed by baths and villa buildings. The next stage was to establish stock companies for larger projects: promenades, the construction of spa houses, theaters and casinos. This resulted in a greater number of bathers and the construction of restaurants, hotels and guesthouses.

The development of large health and bathing resorts was facilitated by that of steam-powered ships and railroads. Due to favorable connections, residents of Berlin, Greifswald and Szczecin often visited the Baltic Sea coast (Fig. 1). Models from the *Berlin School* were preferred during the first phase of the expansion of seaside towns. However, here the masses of buildings were more similar. Roofs with gentle inclines were extended, the corners were accentuated with avant-corps or towers, and the detail had clear references to ancient patterns.

3.1. The Heiligendamm resort in Fore Pomerania

The benefits of hydrotherapy, rediscovered in the eighteenth century, contributed to the establishment of the first seaside resorts: in Brighton (1754), England, Dieppe (1776), France, and in Heiligendamm (1793) in Germany, and a year later also to that of the spa resort of Sagard on Rügen.

Fig. 1. Map: Świnoujście, Ahlbeck, Heringsdorf, Bansin Zinnowitz.
Source: Wikimedia Commons
Ryc. 1. Mapa: Świnoujście, Ahlbeck, Heringsdorf, Bansin Zinnowitz. Wikimedia Commons

Fig. 2. Heiligendamm, Kurhaus and Hotel Burg Hohenzollern.
Source: W. Bulach, Wikimedia Commons, 2015.
Ryc. 2. Heiligendamm. Kurhaus i Hotel Burg Hohenzollern.
Source: W. Bulach, Wikimedia Commons, 2015.

Fig. 3. Heiligendamm, Fürstenhof Hotel. Source: Wikimedia Commons
Ryc. 3. Heiligendamm, Hotel Fürstenhof Hotel. Źródło: Wikimedia Commons

In the summer residence called *Weisem Stadt am Meer* established in Heiligendamm by Frederick Francis I, Duke of Mecklenburg, the first to be built was the *Kurhaus* baths building (1793). It is a flagship case of Late German Classicism (Fig. 2). The main baths building has a monumental loggia in the Tuscan-Dorian style, topped with a hipped roof with a tympanum. In 1814, the duke commissioned the construction of a hotel (*Haus Grandhotel*), and in 1816, that of the Spa House, designed by Carl Theodor Severin, which were examples of North-German Classicism. In 1838, Georg Adolf Demmler erected the Hohenzollern Castle (*Burg Hohenzollern*) in the Romantic style, near the complex.

We can find more buildings from the early phases of Heiligendamm's development as a resort, hence the predominance of Classicist and eclectic buildings (Bal W.2005, p. 115). These structures became a model both for masonry and half-timbered buildings. In Heiligendamm itself, one case of a building with half-timbered elements is *Fürstenhof Hotel* (1887). This structural system was used to build its gables, the top of the corner oriel and the balcony (Fig. 3).

3.2. Wooden architecture of the resorts of Rügen

In 1810, Duke Wilhelm Malte I zu Putbus, who introduced new dynamic real-estate development into Rügen, established the town of Putbus. First, *Aleestrasse* was designed, and then a central, round piazza (1828), a park with a Classicist winter garden, and the town itself was filled with Classicist Revival architecture in a distinct, white color. Five years later, architect Johann Gottfrid Steinmeyer designed a cameral bathing resort for the elite, in Goor Forest near Lauterbach, with an impressive Classicist architecture. The name of the resort, modeled after Heiligendamm, was given in honor of the Duke's wife. Outstanding German architects were in the Duke's employ: Karl Schinkel, Friedrich Stüler and Johann Steinmeyer. Schinkel's work included a guesthouse in the Swiss style, located in Stubbenkammer, Rügen.

The Duke also initiated the conversion of the village of Sellin into a bathing resort. First, the *Warmbad* bathing facility was built. The most well-known buildings of Sellin are: the pier and the pole-mounted *Brückerhaus* (1997), which houses a restaurant and a registry office (Fig. 4), as well as Art Nouveau guesthouses and villas along *Wilhelmstrasse*: *Villa Theres* and *Villa Johanna*. They are characterized by soft gable forms and wooden loggias and balconies, with arched struts and asymmetrical, marine-themed ornaments. The pier and development, called *Brückerhaus*, was erected in 1906. At present, the building was rebuilt based on models of successive buildings from 1906 and 1935. Another case of resort architecture is the Ingeborg guesthouse, with a rhythmic post-and-beam structure and openwork loggia and avant-corps detail.

Fig. 4. Sellin, pier (1997). Source: Wikimedia Commons
Ryc. 4. Sellin, Molo (1997). Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 5. Sellin. *Ingeborg* guesthouse. Source: Wikimedia Commons
Ryc. 5. Sellin. Pensjonat Ingeborg. Źródło: Wikimedia Commons

The bath resort of Sassnitz, famous for its chalk cliffs, was established around 1860, and the extension of transport linkages allowed for its dynamic development. The oldest building in Sassnitz is the Nordischer hof in the Old Town. At the turn of the nineteenth and twentieth centuries, a promenade with hotels and guesthouses was built. The modernized hotels *Fürstenhof* and *Strandhotel* dominate the town's skyline (Fig. 6). Decorative wooden, openwork facades were given to the *Villa Anna* (1896), *Villa Hertha*, *Villa Elizabeth* and *Villa Fanny* (1889) (Fig. 7). Often, masonry buildings were enhanced with richly decorated wooden loggias, with such cases being the aforementioned the *Nordischer hof*, the *Villa Melanie* (1875) or the more modest building at 64 *Hauptstrasse*.

Duke Wilhelm Malte I Putbus erected the first bathing facilities for his guests in Binz. The *Kurhaus* spa house was built here soon after, along with the *Warmbad* bathing facility, while around the turn of the nineteenth and twentieth centuries: (...) a sanatorium with a half-timbered structure, which appeared to be not inasmuch in the Swiss style, but in that of the Hanover School (Winands, K. 2001, p. 153). The locality's development was facilitated by building a road network and a narrow-gauge railway between Putbus and Binz.

Fig. 6. Sassnitz. *Fürstenhof* Hotel and *Strand Hotel*. Source: Unkorno 2012, Wikimedia Commons
Ryc. 6. Sassnitz. Hotel *Fürstenhof* Hotel i *Strandhotel*. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 7. Sassnitz, *Villa Fanny*. Source: Wikimedia Commons
Ryc. 7. Ryc. 5. Sassnitz, *Villa Fanny*. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 8. Binz. *Wilhelmstrasse* (~1900). Source: Wikimedia Commons
Ryc. 8. Binz. *Wilhelmstrasse* (~1900). Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 9. Binz, *Villa Meeresgruss*. Source: Wikimedia Commons
Ryc. 9. Binz, *Villa Meeresgruss*. Źródło: Wikimedia Commons

To this day, Binz features a large number of surviving specimens of health resort architecture. Hotel *Meeresgruss*, which is elaborate in form, is a well-exhibited building. Columns and arched struts decorated with bosses give the building a rhythm. The entirety is enhanced by geometric, openwork carved wooden elements with floral motifs. The building is a flagship example of health resort architecture (Fig. 9). At 9 *Hauptstrasse* there is the historical Villa *Meeresgold* (present-day *Borussia Guesthouse*), with a two-story wooden oriel with delicate, curvilinear floral ornaments. It combines the features of the Art Nouveau and the Swiss style (Fig. 10).

The Swiss style (*Schweizerhaus*) has a good representative in the *Villa Ruscha*, located along the promenade. The building, which has a post-and-beam structural system, was equipped with siding. The gable roof, with extended eaves, was supported by hanging beams and tie beams, and enhanced with fine ornamentation. From the side of the sea, the building gains a lighter appearance via wide balconies with openwork, wooden balustrades with a delicate metal structure of the balconies' additional canopies (Fig. 11).

Fig. 10. Binz, *Hauptstrasse* 9. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 10. Binz, *Hauptstrasse* 9. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 11. Binz, *Villa Ruscha*. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 11. Binz, *Villa Ruscha*. Źródło: Wikimedia Commons

The Villa Undine (1885) was erected in the Norwegian style, and is one of the oldest buildings in Binz. It is one of the first examples of a prefabricated building. In addition, it references the Norwegian style (*Drachenhäuser*) and the *Stavkirke* (stave church) building tradition. This is the reason behind the elaborate form of the villa, which sports a tall roof, a turret, and distinctive dragon's heads at the ends of decoratively carved beams (Fig. 16).

3.3. Wooden buildings in imperial resorts on Usedom island

Imperial resorts, which owe their name to visits by emperors of Germany and Austria-Hungary, are Heringsdorf, Ahlbeck and Bansin, which is currently in the municipality of Heringsdorf.

In 1879, emperor Wilhelm I bestowed Heringsdorf with the title of *Seebad*. The symbol of Heringsdorf (*Kaiserbad*) was Germany's longest pier (*Kaiser Wilhelm Brücke*), which had a length of 508 m. It burned down in the 1950s. The design of a new pier (1995) with coffee shops, stores and apartments was based on the destroyed structure's functional program.

The relatively densely developed center features historical hotels and villas, along with the Classicist (*Villa Oechsler*), historicist (*Villa Bleichroder*) and eclectic (Grand Hotel *Seeschloss*, 1882) (Bal W., 2005, p. 116). Outside the center there are villa buildings scattered in a green area. The oldest buildings in the town include *Villa Achterkere* (1845), designed by Ludwig Persius for Georg Bernhard von Bülow. The villa has a two-story *avant-corps* supported on terracotta Corinthian columns

and topped with a wooden, openwork fronton (Fig. 13). We can also encounter more modest buildings here, such as *Villa Fontane*, in the Swiss style, erected for resort physician Heinrich von Wallenstedt. On the outskirts of the resort we can also find reed-covered, vernacular post-and-beam buildings with distinctive clipped gable roofs. The spatial layout and new formal buildings in the resort intended for the aristocracy and wealthy business owners outlined development directions for subsequent resorts in the region.

Ahlbeck is a nearby seaside resort, just near the current border with Poland. This resort probably features the oldest functioning pier in the world. A wharf, with a pole-supported restaurant (1882), was extended to feature a pier in 1898 (*Seebrücke*). The white-painted buildings at *Dünenstrasse* were erected in the Classicist style. However, certain Classicist or Art Nouveau buildings were given roofs with gentle inclines and decorative woodwork. In the case of *Villa Germania*, the upper portion of the Art Nouveau building has post-and-beam gables painted white (Fig. 14). The resort style was represented by the now-modernized and extended building of the *Das Ahlbeck Hotel*, originally called *Seeschloss* (1882). The three-story building with two side avant-corps featured arcade loggias supported by columns and pillars, while the roof, which had a gentle incline and extended eaves, was decorated with ornamental gables in the Swiss style. Other essential projects in this seaside resorts included the Men's Spa and *Maritime Observatory* (1916), and the Art Nouveau *Strandhotel*, which is currently in an extended form.

Fig. 12. Heringsdorf, *Kaiser Wilhelm Brücke*. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 12. Heringsdorf, *Kaiser Wilhelm Brücke*. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 13. Heringsdorf, *Villa Achterkere*. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 13. Heringsdorf, *Villa Achterkere*. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 14. Ahlbeck, *Villa Germania*, Art Nouveau. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 14. Ahbeck, willa Germania w stylu secesyjnym. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 15. Bansin, *Strandpromenade 5*, Norwegian style villa. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 15. Bansin, *Strandpromenade 5*, willa w stylu norweskim. Źródło: Wikimedia Commons

The smallest and youngest (1897) of the Imperial Resorts is Bansin. However, it features an impressive list of historic buildings. Along *Bergstrasse* there is an entire string of buildings with distinctive resort architecture (*Bäderarchitektur*) such as the *Villa Meeresstille*. The remaining buildings were sited on two levels and in two rows, with a shift that ensures an attractive view of the sea (16, 2020). Here we will find a range of Classicist buildings, a few Art Nouveau buildings (*Villa Frieda*), the *Villa Vineta* in the Swiss style, or the *Villa Finja* (5 *Strandpromenade*) and *Villa Utkiek* (7 *Strandpromenade*) in the Norwegian style (Fig. 15).

The resort of Göhren is located on cape Nordperd, which extends furthest to Rügen's northeast. The extension of the village as a resort began towards the end of the nineteenth century and was associated with the construction of a narrow-gauge railway line. The *Haus Renz* at 9 *Berlinerstrasse* represents features of Classicist architecture, while elements of the region's traditional architecture, enhanced with balconies and turrets, by the *Rhetonschlossen* guesthouse. On Usedom, to the northwest of the Imperial Resorts, is the town of Zinnowitz. In 1851, spa usage was approved, and a wooden promenade and pier were erected. Development was intensified due to new ferry connections after 1911. Classicist architecture enhanced with avant-corps and balconies, as well as Swiss-style wooden roofs and turrets, feature on the historic guesthouses at 24-27 *Dünenstrasse*. The asymmetric building of the *Seestern* guesthouse at 3 *Dünenstrasse* is an example of a building with a post-and-beam structural system. The health resort character in it was highlighted by large arched windows and an oriel with a turret.

The Imperial Resorts were connected by a promenade (*Die Europa-Promenade*) that leads further east to Świnoujście.

3.4. Prefabricated houses from Wolgast

The spread of health resort architecture with distinctive forms was contributed to by the Wolgaster Actien-Gesellschaft für Holzbearbeitung company, which produced prefabricated wooden houses and was established in 1868. In the beginning of the company's operation, these were wooden barracks, and after a fire broke out in 1884 in a shipyard that had been ordering, the richly decorated wooden pavilions, gazebos, as well as villas. Carefully designed, prefabricated building elements were shipped to seaside resorts such as Heringsdorf, Ahlbeck, Bansin on Usedom island and Binz on Rügen. Built to various styles: historical, Nordic, Swiss or eclectic, and sporting attentively produced and diverse detail meant that they were not associated with prefabrication. The company also constructed the aforementioned 508-meter-long pier in Heringsdorf (*Kaiser Wilhelm Brücke*).

Prefabricated houses from Włogoszcz (Wolgast) can today be found in Berlin, Potsdam, South America and East Africa. They were shipped to their destinations from Szczecin or Hamburg (Bohle H., 2020). The first prefabricated building erected by Wolgaster Holzbau was the already mentioned *Villa Undine* (1889) in Binz (Fig. 16). Along the promenade in Bansin there is a number of prefabricated buildings. These buildings, which abut each other, include: the impressive the *Villa Seehof* (1906) with arched windows and loggias, which are currently glazed (16, 2020), the *Villa Vineta* (1903) and the Norwegian-style *Villa Strandklause* (1900) (Fig. 17). Nearby is the Asgard coffee shop (1898) in the Swiss style, while the *Villa Heimdall* (1887) has features of Nordic architecture. Another good example is the *Drachenhaus* (*Dragon House*, 1901), located on a cliff in Göhren on Rügen. The building, with a masonry base strip, has a cubic form and a distinctive roof decorated with dragon's heads.

The company received wide publicity due to its exhibition at the World Fair in Chicago in 1893 on the four hundredth anniversary of the discovery of America by Christopher Columbus. The prefabricated building displayed at the fair, designed by architect Johannes Lange, was purchased by Berlin playwright Oskar Blumenthal and relocated to Bad Ischl in the Salzburg Alps. Villa Blumenthal has an elaborate form with porches, tall roofs and a slender turret, covered with wooden shingles. Sided walls, decorative window frames and woodwork decorations with dragon's heads came from inspirations with Norwegian architecture.

Fig. 16. Binz, Prefabricated *Villa Udine* by Wolgaster Holzbau. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 16. Binz. Prefabrykowana willa *Udine* przez Wolgaster Holzbau. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 17. Bansin, Prefabricated *Villa Vineta* and *Villa Strandklause* by Wolgaster Holzbau. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 17. Bansin. Prefabrykowana willa *Vineta* i willa *Strandklause* przez Wolgaster Holzbau. Źródło: Wikimedia Commons

Examples of buildings from the company's catalogue can be found in, among other places, Szczecin. They include the villa at 3 Solskiego Street (Makowska B., 2003, p. 184). The post-and-beam building was erected on a masonry cellar section and has an elaborate massing with oriels, a corner turret and a veranda, as well as the small, wooden building near the Orthodox church at 1a Zygmunt Starego Street (currently remodeled), and the sided house of factory owner Wille Ahrens at 3 Wincentego Pola Street. The building, inspired by vernacular architecture, was given a cubic form and gambrel roof with two oriels (Makowska B. 2003, p. 185).

Buildings modeled after those featured in the Wolgast company's catalogues can be found in distant Palanga, where a resort had also been developing since 1895 (Omilanowska M. 2009, p. 11-15).

3.5. Resort architecture development in Western Pomerania

Growing demand, a peculiar fashion for nature-based treatments, and social considerations, meant that in the nineteenth and in the early twentieth century spa towns were expanding and were enhanced with treatment facilities (also called spa houses), pump rooms, hotels, guesthouses, restaurants, concert halls, theaters or casinos.

The oldest resort in Western Pomerania is Połczyn Zdrój (in 1926–1945 *Bad Polzin*). The first spa house here was erected by Jakub von Krockow already in 1705, and Duke of Courland Ferdinand Kettler (the last of his house) came to Połczyn seven years later for health-related reasons. In 1836–1839 a Baths Park was established in the town. In 1874, the *Irena Sanatorium* (*Marienbad* in German) was constructed here, with a post-and-beam structure, and openwork wooden decoration and an ornamental veranda.

Johan August Sack, superintendent of the Pomeranian regency, inspired by the resort in Putbus, ordered the expansion of Świnoujście. He began the project with extending the port and deepening its channel. Afterwards, breakwaters were built, along with two piers and a Spa House with the first baths. The town became a resort already in the 1824, and after the discovery of brine and mud treatments in 1895, it was acknowledged as a health resort. The bathing spot was separated from the city and port via the Resort Park, designed by Berlin-based landscaped architect Peter Joseph Lenné. The promenade and new seaside district were delineated according to a plan by construction master Henning from 1890. It assumed a symmetrical placement of large blocks and a spa house in the center. At the turn of the century, a range of villas and guesthouses were built, with arcaded loggias and turrets, along Świnoujście's promenade. At the center of the seaside district

there is a villa with an asymmetrical plan, at 3 H. Sienkiewicza Street (1911), which combines Art Nouveau forms with tall post-and-beam gables with diverse forms and rich woodworking decoration of its two-story veranda (15, 2018). In the northeast part of the town, at 15 J. Kasprowicza Street, is the *Posejdon Holiday Home* (1851–1875). This building, with an L-shaped plan, has a mansard roof, two frontal oriels with triangular, post-and-beam gables, and a corner accent in the form of a small tower with a four-sided dome and a turret. The building is fully plastered, masking the wooden structural elements (14, 1998).

In 1835, Międzyzdroje (*Misdroy* in German) became a bathing resort. Its old Slavic name means 'between springs', as there are sodium chloride, bromide and iron-rich waters here. The town became fashionable towards the end of the century. In Międzyzdroje, at 8 and 10 Kopernika Street, there are two villas in the Swiss style (Arlet J., Arlet P. 2002, p. 27). This style was characterized by extended eaves with a gentle slope, as well as rich openwork decoration. These features are present in, among others, the small wooden buildings on the intersection of Tysiąclecia Państwa Polskiego and Ludowa Streets. It is distinguished by its gable ornamentation, but unfortunately its gable cross did not survive.

The building at 6 Kopernika Street (Fig. 18) has features of Russian wooden architecture: Of note is the detail of the inter-story cornice and the window frames made from ornamentally cut planks, as well as the profiling of the columns and eave cantilevers. The polychromies of the cornice, cantilevers, as well as window frames and eaves are unique. Floral motifs predominate, and one can even spot – edelweiss flowers (Hamberg-Federowicz A. 2002, p. 78). The wooden Russian-style buildings erected in Potsdam for Russian musicians (the so-called *Alexandrovka*) may have been an inspiration for this building (Arlet P. 2012).

Fig. 18. Międzyzdroje, Villa *Katiuscha* in the Russian style. Source Wikimedia Commons:

Ryc. 18. Międzyzdroje Willa *Katiusza* w stylu rosyjskim. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 17. Mielno. *Floryn* (Café Hohenzollern), Modernist style. Source: Arlet J. 2003

Ryc. 17. Mielno. *Floryn* (Café Hohenzollern), styl modernistyczny. Źródło: Arlet J. 2003

The *Hotel Seeblick* (The *Bałtyk Holiday Home* after the War) was given an original form. The building, listed in the Register of Monuments, consists of: the building from 1897 at 11 Kopernika Street, which is sided, has a timber-frame structure, and a building with a central plan with a masonry structure from the years 1910–1927. The historical building still awaits its general renovation.

The villa at 13 1-ego Maja Street in Mielno is a case of a Swiss-style building. The *Floryn* coffee shop, located near a beach, is different in form and detail (Fig. 19). It was built in a light timber frame structure and has large glazings. This Modernist pavilion was built just before the First World War as *Café Hohenzollern*. Now restored, it still retains its original use (Arlet J. 2004, p. 126).

Medical indications, social and recreational considerations, as well as *a natural need to be in beautiful places, propelled health resorts to the status of a cultural phenomenon of the nineteenth century* (Horoszko D., Horoszko S. 2002, p. 96). Economic development meant that cultural and social

life developed in cities and towns, tourism and sports became popular. Landscape parks, strolling routes, and observation points and scenic routes were established. Entire urban layouts were built with attractive buildings inside.

In 1876, the medicinal properties of Kamień Pomorski's brines were discovered. Kołobrzeg's strong point, apart from its climate and landscape assets, were also its long-known brines. In 1828 work on adapting the fortress in Kołobrzeg to the needs of vacationers and bathers began. The precursor of this activity was Captain Hans Witting. The Bathing Association, established in 1845, intensified this work. Monumental buildings were often built in the Classicist style. As Kołobrzeg had been a fortress (1627–1887), only wooden buildings could be erected in its field of fire. When the marine fortress was closed, a rapid development of the town as a resort took place. The family bathing facility *Familienbad* (1903) was an impressive, sided Modernist building with a mansard roof, and with a restaurant added after a fire (1924) and a pier. The building was placed above water on piles (Fig. 21). After the war, the building was named *Morskie Oko* and functioned up to 1995 (17). Over time it became popular to build public buildings, spa houses, guesthouses, baths, restaurants, coffee shops and musical pavilions with a post-and-beam structural system. This system was used to build the following Kołobrzeg buildings: the Bathing Association Building (*Neues Gesellschafthaus* 1846) (Walkiewicz A., p. 5), the Municipal Theater (1868) modeled after the summer theater in Frankfurt am Oder (Walkiewicz A., p. 6), the *Baltenhof Park Hotel*, the original *Coastal Palace* erected in the years 1864–1879 (Fig. 20) (Arlet J. 2004, p. 43), and a pilot station with a 25-meter-tall tower (1899). Unfortunately, as a result of wartime destruction, few of these buildings survived.

Fig. 20. Kołobrzeg. The original *Strandschloss*. Source: Wikimedia Commons

Ryc. 20. Kołobrzeg. Pierwotny *Pałac Nadbrzeżny*. Źródło: Wikimedia Commons

Fig. 21. Kołobrzeg. *Familienbad* (1903). Source: Wikimedia Commons

Ryc. 21. Kołobrzeg. Zakład Kąpielowy (1903). Źródło: Wikimedia Commons

Excellent examples of nineteenth-century resort houses and guesthouses can also be found in Mielno (the *Beach Hall* and *Bottcher's Café* from 1915, near the *Meduza* hotel and restaurant), in Unieść (Beach Hall pavilion from the 1920s) and in Ustka (Manor from the nineteenth century at 8 Chopina Street). The beginning of the twentieth century was associated with the dynamic development of seaside bathing resorts. Seaside promenades, spa houses, bathing facilities, piers and parks were built. As a result of transformations: *Before the Second World War, seaside towns from Ustka to Rügen created a uniform complex of spatial layouts that were characterized by similar features and that originated out of shared cultural roots* (Bal W. 2009, p. 134). Becoming a health resort altered the character of towns like Świnoujście or Kołobrzeg. A health resort's center was not a market square and town hall, but a spa house or natural treatment facility.

The building from the turn of the nineteenth and twentieth century near the promenade in Mielno was designed in a completely different way. Its very good location, near the formal *Floryn* and *Meduza* buildings, inspired architect Dariusz Herman to reference nineteenth-century Swiss-style

resort architecture (Horoszko D. 2001, p. 171). The building at 12 Nabrzeżna Street attracts attention due to its elaborate form with oriels and tall roofs with richly worked wooden decorations. However, the decoratively profiled wooden elements are not the only decoration that suggests a post-and-beam structure (Arlet J. 2004, p. 153). The influence of regional architecture is clearly visible in the *Bajka* Holiday Center (1980s) in Łukęcin, designed by Anna Borkowska-Koniewicz.

4. DISCUSSION

Since the mid-eighteenth century, the “masking” or “hiding” of building timber frames can be seen in urban architecture. Two causes of this predominate. During the reign of Frederick II, a range of administrative and fire safety regulations were passed that considerably affected Prussia’s architecture. These were, among others, the ban on building log buildings, which resulted in a greater number of post-and-beam buildings being built. These measures were also aimed to protect wood resources. In 1770, the Construction Office was established, which preferred massive buildings (Arlet J. 2004, p. 39). As post-and-beam buildings were still popular, the wooden structure was hidden under plasterwork, while the form and detail referenced masonry buildings. Relatively often: (...) *wooden structural systems were used to build upper stories of buildings whose ground floors had masonry brick walls* (Wolender T. 2002, p. 236). In the late eighteenth century, the Classicism of the *Berlin School* that referenced Early Renaissance became the prevalent model. Afterwards came the rounded forms promoted by the *Rundbogenstil*, and at the turn of the centuries it was Art Nouveau and the *Hanover School*, which was characterized by buildings (also with a post-and-beam structure) with an articulated, often asymmetrical form, and elements borrowed from the Gothic style, such as: tall roofs, corner turrets and oriels.

In the early nineteenth century, due to the marriage of Princess Charlotte Hohenzollern of Prussia (Alexandra Feodorovna) to Tzar Nicholas I Romanov, among others, Russian architecture became fashionable. This was expressed by the Russian House (*Blockhaus Nikolskoe*) from 1819, erected on Peacock Island in Berlin’s Wannsee District, and the Russian colony of *Alexandrovka* (1826–1827), designed by Peter Joseph Lenné in Potsdam. *Blockhaus Nikolskoe*, with a log structure, was designed by well-known architect Carlo Rossi, who enhanced the gable façade with balconies and an arcade, decorated with openwork, richly decorated woodwork. The wooden buildings of *Alexandrovka* were erected with a post-and-beam system and were sided so as to resemble log buildings from outside (Arlet P. 2012, p. 241–244). These buildings inspired Russian-style coastal buildings, including the Villa *Katiuscha* at 6 Kopernika Street in Międzyzdroje.

The relocation of the Vang church (turn of the twelfth and thirteenth centuries) from Norway to Karpacz Górny in 1842 turned attention in Germany towards Norwegian architecture. In turn, political plans and trips to Norway inspired Emperor Wilhelm II, who took peculiar note of buildings designed by architect Holm Hansen Munthe (1848–1898), the co-founder of the national-romanticist style called *fornnordisme* (Omilanowska M. 2009, p. 9). The ruler commissioned Munthe to draft plans for the Hunting House (1891) and the Chapel of St. Hubert (1893) in Rominten, and of a wharf in Potsdam (1895). This style combined elements of the Swiss style with traditional Norwegian vernacular architecture, and even ornaments distinct of Viking art. Soon after, a range of wooden villas and guesthouses in this style were built.

5. CONCLUSIONS

The development of wooden resort architecture on the southwestern coast of the Baltic Sea took place in the years 1793–1918, with only sporadic cases dated to the interwar period. A dynamic heyday of health resorts and their architecture coincided with the Wilhelmine period. Buildings were erected on hilltops, and a view of the seacoast was their essential element. In the overall balance, the health resorts of Fore Pomerania were dominated by formal buildings with richly decorated oriels, balconies and terraces, typically painted white.

The presented cases of spa town and coastal buildings prove the diversity of types and multidirectionality of inspirations. The process of the pursuit of a style for the then-newly created resort and guesthouse architecture was thus legible.

Buildings inspired by Classicism displayed triangular gables, cornices, pilasters, semi-columns as well as large loggias. The Classicist buildings erected in the late eighteenth century mostly represented the *Berlin School*. Post-and-beam wooden buildings were also erected in this style. They were sided and covered with mesh plaster so that they would resemble masonry buildings. In cases where a visible wooden structure was exposed, it was painted in the color of the walls.

Art Nouveau buildings had beautiful gable forms and decorations of loggias, balconies and capitols with asymmetrical floral or maritime motifs. When Swiss houses entered the landscape style of English garden design, this type of building, which stemmed from the village chalet, became adapted for the needs of health resorts. These buildings were characterized by heavily protruding eaves, ornamental balconies or verandas, and openwork wood-carved decoration. Of note is the high diversity in gable designs. Successive buildings were built in the then-fashionable Norwegian style. Buildings that referenced Russian wooden architecture were also built but sporadically.

In the beginning of the nineteenth century there appeared tendencies to use asymmetrical forms and multi-part plans inspired by the *Hanover School*. Building masses became increasingly complex. Development of the historical sciences and the developing Romanticist style in literature and the arts meant that historical and vernacular patterns also became popular in architecture. The favorite motif of seaside villas at the time were arcade loggias and oriels distinctive of the German Renaissance. Buildings of this type were erected mostly along the coastal strip. They did not spread to the other areas of Fore Pomerania and Western Pomerania, but contributed to the enhancement of post-and-beam villa buildings with verandas, loggias, oriels and turrets. They also brought attention to carefully designed ornamental detail. The impact of the aforementioned styles is clearly visible primarily in Fore Pomerania and affects contemporary health-resort and coastal architecture. In Western Pomerania, due to the severing of cultural continuity, this impact is only sporadic.

RYGŁOWA ARCHITEKTURA UZDROWISKOWA PRZEŁOMU XIX I XX W. NA POMORZU PRZEDNIM I POMORZU ZACHODNIM. W POSZUKIWANIU STYLU

1. WSTĘP

Druga połowa XVIII w. to okres, w którym modne stały się zagraniczne wyjazdy lecznicze „do wód”. Z czasem zmieniał się charakter tych podróży i obok pobudek zdrowotnych istotne stały się względy rekreacyjne i towarzyskie. Do najbardziej znanych miejsc należało belgijskie Spa, Karlsbad (Karlowe Wary) i Marienbad (Mariańskie Łaźnie) w Czechach, Eger na Węgrzech, Cieplice na Śląsku, czy Bath w Anglii. Rosło zainteresowanie krajobrazem alpejskim i występującą tam architekturą wernakularną (Pogórze Alpejskie, Dolina Valais). Najstarszym nadmorskim kurortem w Niemczech jest Heiligendamm, założony w 1793 r. przez księcia Meklemburgii i Schwerinu Fryderyka Franciszka I. Na Rugii najmodniejszymi kurortami stały się Binz i Putbus-Lauterbach o charakterystycznej dla kurortów nadmorskich architekturze, zwanej w języku niemieckim *Bäderarchitektur*. Na wyspie Uznam położone były tak zwane Trzy Cesarskie Uzdrowiska. Należały do nich: Ahlbeck, Heringsdorf (*Kaiserbad*), Bansin. Odwiedzali je cesarze Niemiec Wilhelm I, Fryderyk Wilhelm II i cesarz Austro-Węgier Franciszek Józef I. Zbliżoną architekturę miały położone w pobliżu Świnoujście, wymienione wyżej Binz i Putbus, a także Zinnowitz, Sassnitz, Sellin, Thiessow i Baabe. Rozwój tych miejscowości zapewniło ich połączenie kolejowe z dużymi niemieckimi miastami około

1870 r. Pojedyncze przykłady *Bäderarchitektur* możemy obserwować także na wybrzeżu Morza Północnego.

Już w XVIII w. na terenie Pomorza Zachodniego powstało uzdrowisko Połczyn, a na początku XIX w. Kołobrzeg i kolejno Świnoujście i Kamień Pomorski. Atrakcyjne położone wsie i miejscowości nadmorskie, takie jak Międzyzdroje, Pobierowo, czy Mrzeżyno zmieniały swój charakter. Nowe pensjonaty, promenady i mola przekształcały dotychczasowe wioski rybackie w miejscowości letniskowe. Obok budynków murowanych wznoszono obiekty o szkieletowej konstrukcji drewnianej.

2. ZAKRES I METODOLOGIA BADAŃ

Odnotowano dużą różnorodność stylistyczną obiektów wznoszonych w nadmorskich kurortach i miejscowościach uzdrowiskowych Pomorza Przedniego (*Vorpommern*) i Pomorza Zachodniego (*Pommern*). Z tego względu postanowiono przebadać budynki o konstrukcji drewnianej na tym obszarze pod względem formy, detali i paradygmatów stylistycznych. Badaniami objęto wybrane budynki rezydencjonalne i pensjonatowe w miejscowościach uzdrowiskowych i nadmorskich Pomorza Przedniego i Pomorza Zachodniego z XIX i początków XX w. Celem artykułu jest sprecyzowanie historycznej tożsamości badanych miejsc i możliwość kontynuacji tradycji.

Przeprowadzono kwerendę archiwalną i biblioteczną oraz niezbędne wyjazdy studialne. Wybrano obiekty o konstrukcji drewnianej, wyróżniające się formą i stylem. Kolejnym etapem, wobec dużej ilości przykładów, była selekcja wybranych obiektów. Przeanalizowano poszczególne rozwiązania formalne, konstrukcyjne i stylistyczne pod kątem założonych celów. Etapem końcowym były wnioski, zawarte w rozdziale 5. Konkluzje.

3. ROZWÓJ MIEJSCOWOŚCI UZDROWISKOWYCH NA POMORZU PRZEDNIM I POMORZU ZACHODNIM

W końcu XVII i na początku XVIII w. na Pomorzu Przednim i Pomorzu Zachodnim dominowała oszczędna w wyrazie architektura ludowa o prostych formach i dwuspadowych dachach, często z naczółkiem. Ściany najstarszych domów pokrytych trzciną były dzielone na prostokątne pola. Nowsze, kryte dachówką budynki miały mniejszy rozstęp między słupami. Drewniane elementy zwykle malowano kontrastowo na czarno lub w odcieniach brązu, a wypełnienia najczęściej bielo-no. Oszczędny był również detal. Bardziej zróżnicowana kolorystyka i detal pojawiały się na Pomorzu Przednim. Pola między konstrukcją drewnianą malowane były w odcieniach beżu i koloru ceglatego, żółtego, sporadycznie niebieskiego obok powszechnie występującej bieli. Także elementy drewniane barwione były na szerszą gamę kolorów.

Walory krajobrazowe, także klimatyczne sprawiły, że dotychczasowe wsie rybackie przekształcały się w miejscowości letniskowe. Jednak domy rybackie o skromnym programie funkcjonalnym nie odpowiadały potrzebom letników, dlatego przy budowie nowych obiektów poszukiwano inspiracji w znanych europejskich kurortach. W pierwszym rzędzie wznoszono molo, budynki kąpielowe i budynki willowe. Kolejnym etapem było powoływanie spółek akcyjnych do większych przedsięwzięć: promenad, budowa domów zdrojowych, teatrów lub kasyn. Następnym było zwiększenie ilości kuracjuszy i budowa restauracji, hoteli i pensjonatów.

Rozwojowi nowych uzdrowisk i kąpielisk sprzyjał rozwój żeglugi parowej i kolei. Dzięki korzystnym połączeniom nad Morze Bałtyckie przybywali chętnie mieszkańcy Berlina, Greifswaldu i Szczecina (Fig. 1). W pierwszej fazie rozbudowy miejscowości nadmorskich preferowano wzorce *szkoły berlińskiej*. Jednak tu bryła obiektów bywała bardziej swobodna. Dachy o niskim kącie nachylenia posiadały wysunięte połacie, naroża akcentowano ryzalitami lub wieżami, gdy detal nawiązywał wyraźnie do wzorów antycznych.

3.1. Uzdrowisko Heiligendamm na Pomorzu Przednim

Odkryte na nowo w XVIII w. zalety hydroterapii i wodolecznictwa przyczyniły się do powstania pierwszych uzdrowisk nadmorskich: w Brighton (1754) w Anglii, w Dieppe (1776) we Francji, w Heiligendamm (1793) w Niemczech, a rok później także kąpieliska w Sagard na Rugii.

W założonej przez księcia Meklemburgii Fryderyka Franciszka I letniej rezydencji w Heiligendamm, zwanym *Weisem Stadt am Meer*. W pierwszym rządzie wzniesiono Łaźnię *Kurhaus* (1793). Stanowi on sztandarowy przykład północnoniemieckiego klasycyzmu (Fig. 2). Główny budynek łaźni posiada monumentalną loggię w stylu tokańsko-doryckim, zwieńczoną czterospadowym dachem z tympanonem. W 1814 r. książę nakazał budowę hotelu (*Haus Grandhotel*), a w 1816 Domu Zdrojowego, projektu Carla Theodora Severina stanowiące przykłady północnoniemieckiego klasycyzmu. W 1848 r. Georg Adolf Demmler wznosił przy kompleksie Zamek Hohenzollernów *Burg Hohenzollern*, w stylu romantyzmu.

W Heiligendamm znajdziemy więcej obiektów z wczesnej fazy rozwoju uzdrowiska, stąd przewaga obiektów klasycystycznych i eklektycznych (Bal W., 2005, s. 115). Obiekty te stały się wzorem zarówno dla budynków murowanych, jak i tych w konstrukcji ryglowej. W samym Heiligendamm przykładem budynku z elementami konstrukcji ryglowej jest Hotel *Fürstenhof* (1887). W tej konstrukcji wzniesiono szczyty, zwieńczenie narożnego wykuszu i balkon (Fig. 3).

3.2. Architektura drewniana kurortów na wyspie Rugii

W 1810 r. książę Wilhelm Malte I zu Putbus, który prowadził na Rugii ożywioną działalność budowlaną, założył miasto Putbus. Zaprojektowano *Aleestrasse*, następnie centralny okrągły plac (1828), park z klasycystyczną oranżerią i zabudowano miasto neoklasycystyczną architekturą w charakterystycznym białym kolorze. Pięć lat później, architekt Johann Gottfrid Steinmeyer zaprojektował kameralne kąpielisko dla elit, w lesie Goor w pobliżu Lauterbach, o imponującej klasycystycznej architekturze. Nazwa kąpieliska, wzorowanego na Heiligendamm, została nadana na cześć żony księcia. Dla księcia pracowali wybitni architekci niemieccy: Karl Schinkel, Friedrich Stüler i Johann Steinmeyer. Dziełem Schinkla był pensjonat w stylu szwajcarskim w Stubbenkammer na Rugii.

Książę zainicjował również przekształcenie wsi Sellin w kąpielisko. W pierwszym rządzie wybudowano zakład kąpielowy *Warmbad*. Najbardziej znanymi budynkami w miejscowości Sellin są: molo i posadowiony na palach *Brückenhaus* (1907) mieszczący restaurację i urząd stanu cywilnego (Fig. 4) oraz secesyjne pensjonaty i wille przy *Wilhelmstrasse*: *Villa Theres* i *Villa Johanna*. Cechują je miękkie formy szczytów i drewniane loggie i balkony z łukowymi mieczami i asymetrycznymi ornamentami o tematyce morskiej. Molo wraz z zabudowaniami, zwane *Brückenhaus* wzniesiono w 1906 r. Obecny budynek odbudowano na podstawie modeli kolejnych obiektów z lat 1906 i 1925. Przykładem architektury kurortowej jest pensjonat *Ingeborg* z rytmiczną konstrukcją ryglową i ażurowym detalem loggii i ryzalitu (Fig. 5).

Okolo 1860 r. powstało kąpielisko w Sassnitz słynącego z kredowych klifów, a rozbudowa połączeń komunikacyjnych pozwoliła na jego dynamiczny rozwój. Najstarszym budynkiem w Sassnitz jest *Nordischer hof*, na Starym Mieście. Na przełomie XIX i XX powstała promenada z hotelami i pensjonatami. W panoramie miasta dominują zmodernizowane hotele *Fürstenhof* i *Strandhotel* (Fig. 6). Ozdobne drewniane, ażurowe fasady otrzymały budynki: *Villa Anna* (1896), *Villa Hertha*, *Villa Elizabeth*, *Villa Fanny* (1889) (Fig. 7). Często budynki murowane wzbogacano o bogato zdobione drewniane loggie, takimi przykładami są, wymieniony wyżej *Nordischer hof*, *Villa Melanie* (1875), czy skromniejszy budynek przy *Hauptstrasse* 64.

Pierwsze obiekty kąpielowe, dla swoich gości, wznosił w Binz książę Wilhelm Malte I Putbus. Wkrótce powstał tu Dom uzdrowiskowy *Kurhaus* oraz Zakład kąpielowy *Warmbad*, a na przełomie XIX i XX w.: (...) *sanatorium o konstrukcji ryglowej, które z wyglądu odpowiadało nie tyle stylowi szwajcarskiemu, co Szkole Hanowerskiej* (Winands K. 2001, s. 153). Rozwojowi miejscowości sprzyjała budowa sieci dróg i kolei wąskotorowej Putbus-Binz.

Do dnia dzisiejszego Binz posiada dużą liczbę zachowanych obiektów architektury uzdrowiskowej. Dobrze eksponowanym budynkiem jest *Hotel Meeresgruss* o rozbudowanej formie. Rytm nadają

budynkowi słupy i łukowe miecze ozdobione guzami. Całość wzbogacają geometryczne, ażurowe wyrzynane w drewnie elementy o motywach roślinnych. Obiekt ten należy do sztandarowych przykładów architektury uzdrowskiej (Fig. 9). Przy ulicy *Hauptstrasse* 9 znajduje się zabytkowa *Villa Meeresgold* (ob. Pensjonat *Borussia*) z dwukondygnacyjną drewnianą wystawką o delikatnych krzywoliniowych ornamentach roślinnych. Obiekt łączy cechy secesji i stylu szwajcarskiego (Fig. 10.).

Styl szwajcarski (*Schweizerhaus*) dobrze reprezentuje trójkondygnacyjna *Villa Ruscha* przy promenadzie. Budynek o konstrukcji ryglowej został oszalowany. Dwuspadowy dach, o wysuniętych połaciach, oparto na wieszakach i ryglach rozporowych oraz wzbogacono drobnym ornamentem. Od strony morza lekkości nadają budynkowi szerokie balkony o ażurowych, drewnianych balustradach z delikatną metalową konstrukcją dodatkowego zadaszenia balkonu (Fig.11).

W stylu norweskim wzniesiono *Villę Udine* (1885), która należy do najstarszych obiektów w Binz. Jest to jeden z pierwszych przykładów budynku prefabrykowanego. Dodatkowo nawiązującego do stylu norweskiego (*Drachenhäuser*) i do tradycji budowy kościołów słupowych *Stavkirke*. Stąd wynika rozbudowana forma willi z wysokim dachem, wieżyczką i charakterystycznymi smoczymi głowami, na zakończeniach dekoracyjnie rzeźbionych belek (Fig.16).

3.3. Drewniane obiekty w uzdrowskich cesarskich na wyspie Uznam

Uzdrowska Cesarskie, które swoją nazwę zawdzięczają wizytom cesarzy Niemiec i Austro-Węgier, to: Heringsdorf, Ahlbeck i Bansin, obecnie w gminie Heringsdorf.

W 1879 r. cesarz Wilhelm I nadał miejscowości Heringsdorf tytuł *Seebad*. Symbolem Heringsdorfu (*Kaiserbad*) było najdłuższe w Niemczech molo (*Kaiser Wilhelm Brücke*) liczące 508 m. (zbudowane przez Wolgaster Ancien-Gesellschaft für Holzbau) (Fig. 12). Spłonęło ono w latach 50 XX w. Projekt nowego mola (1995) wraz z kawiarniami, sklepami i apartamentami oparto na programie funkcjonalnym zniszczonego obiektu.

W stosunkowo gęsto zabudowanym centrum znajdują się zabytkowe hotele i wille w stylu klasycyzmu (*Villa Oechsler*), historyzmu (*Villa Bleichroder*), czy eklektyzmu (Grand Hotel *Seeschloss*, 1882) (Bal W., 2005, s. 116). Poza centrum, wśród zieleni rozrzucone są budynki willowe. Do najstarszych obiektów w mieście należy *Villa Achterkere* (1845), zaprojektowana przez Ludwiga Persiusa dla Georga Bernharda von Bülow. Willa posiada dwukondygnacyjny ryzalit wsparty na terakotowych kolumnach korynckich i zwieńczony drewnianym, ażurowym frontonem (Fig. 13). Spotkamy tu także skromniejsze budynki, takie jak *Villa Fontane* w stylu szwajcarskim, wzniesiona dla lekarza uzdrowskiego Heinricha von Wallenstedta. Na obrzeżach uzdrowska spotykamy kryte trzciną, wernakularne budynki ryglowe z charakterystycznymi dachami naczółkowymi. Układ przestrzenny i nowe reprezentacyjne budowle w uzdrowsku przeznaczonym dla arystokracji i zamożnych przedsiębiorców wytyczyły kierunki rozwoju kolejnych uzdrowsk w tym rejonie.

Sąsiednim uzdrowskiem nadmorskim jest Ahlbeck, tuż przy obecnej granicy z Polską. Kurort najprawdopodobniej posiada najstarsze, funkcjonujące molo na świecie. Do wzniesionego pomostu z restauracją na palach (1882) dobudowano w 1898 r. molo (*Seebrücke*). Malowane na biało budynki przy *Dünenstrasse* wzniesiono w stylu klasycyzmu. Jednak niektóre z budynków klasycystycznych lub secesyjnych otrzymały dachy z niewielkim spadkiem i ozdobną snyderkę. W przypadku *Villi Germania*, górna partia secesyjnego obiektu ma szczyty w konstrukcji ryglowej, malowane jednak w kolorze białym (Fig. 14). Styl uzdrowski reprezentował, obecnie zmodernizowany rozbudowany hotel *Das Ahlbeck*, pierwotnie hotel *Seeschloss* (1882). Trzypiętrowy budynek z dwoma ryzalitami bocznymi miał arkadowe loggie oparte na kolumnach i filarach, natomiast dach o małym nachyleniu i wysuniętych połaciach ozdabiały dekoracyjne szczyty w stylu szwajcarskim. Kolejne istotne dla uzdrowska nadmorskiego realizacje to Kąpielisko dla Mężczyzn i Obserwatorium Morskie (1916) oraz secesyjny *Strandhotel*, obecnie rozbudowany.

Najmniejszym i najmłodszym (1897) z Uzdrowsk Cesarskich jest Bansin. Posiada on jednak imponującą listę obiektów zabytkowych. Przy *Bergstrasse* znajduje się cały ciąg obiektów o charakterystycznej, uzdrowskiej architekturze (nm. *Bäderarchitektur*), np. *Villa Meeresstille*. Pozostałe budynki usytuowano w dwóch poziomach i dwóch szeregach, z ich przesunięciem zapewniającym

atrakcyjny widok na morze (16, 2020). Znajdziemy tu szereg budynków klasycystycznych, kilka secesyjnych (*Villa Frieda*), *Villa Vineta* w stylu szwajcarskim, czy *Villa Finja* (*Strandpromenade* 5) i *Villa Utkiek* (*Strandpromenade* 7) w stylu norweskim (Fig. 15).

Na najdalej wysuniętym na północny wschód Rugii przylądku Nordperd leży kurort Göhren. Rozbudowa wsi jako uzdrowiska rozpoczęła się w końcu XIX w. i wiązała się z budową kolei wąskotorowej. Cechy architektury klasycystycznej reprezentuje *Haus Renz* przy *Berliner Strasse* 9, natomiast elementy tradycyjnej architektury regionu, wzbogaconej o balkony i wieżyczki – pensjonat *Rhetenschlosschen*. Na Wyspie Uznam, na północny zachód od Uzdrowisk Cesarskich, jest położona miejscowość Zinnowitz. W 1851 r. zezwolono na kąpiele wodne, wzniesiono drewniane molo i promenadę. Rozwój zintensyfikowały nowe połączenia promowe po 1911 r. Architekturę klasycystyczną, wzbogaconą o ryzality i balkony oraz drewniane dachy i wieżyczki w stylu szwajcarskim, reprezentuje zabytkowy pensjonat przy *Dünenstrasse* 27. Z kolei asymetryczny budynek pensjonatu *Seestern* przy *Dünenstrasse* 3 to przykład obiektu o konstrukcji ryglowej. Uzdrowski charakter podkreślają duże łukowe okna i wykusz z wieżyczką.

Uzdrowiska Cesarskie łączy promenada (*Die Europa-Promenade*), która prowadzi dalej na wschód do Świnoujścia.

3.4. Domy prefabrykowane z Wolgast

Na rozpowszechnienie architektury uzdrowskiej, o swoistych formach, miała działalność firmy *Wolgaster Actien-Gesellschaft für Holzbearbeitung*, produkującej prefabrykowane domy drewniane, a założonej w 1868 r. W początkach działalności firmy były to drewniane baraki, a po pożarze stoczni w 1984 r. – która była ich odbiorcą – bogato zdobione drewniane pawilony, altany, a także wille. Starannie zaprojektowane, prefabrykowane elementy budynków wysyłano do kurortów nadmorskich, takich jak: Heringsdorf, Ahlbeck, Bansin na wyspie Uznam i Binz na Rugii. Różnorodny styl: historyzm, nordycki, szwajcarski, czy eklektyczny i staranny, zróżnicowany detal sprawiał, że nie kojarzyły się one z prefabrykacją. Dziełem firmy jest również wspomniane drewniane molo (*Kaiser Wilhelm Brücke*) w Heringsdorfie o długości 508 m.

Prefabrykowane domy z Wołogoszczy (*Wolgast*) znajdują się do dziś w Berlinie, Poczdamie, w Ameryce Południowej i w Afryce Wschodniej. Wysyłano je do miejsc docelowych ze Szczecina lub Hamburga (Bohle H., 2020). Pierwszym prefabrykowanym obiektem wzniesionym przez *Wolgaster Holzbau* była wspomniana już *Villa Undine* (1889) w Binz (Fig. 16). Przy promenadzie w Bansin znajduje się kilka prefabrykowanych budynków. Są to usytuowane obok siebie: okazała *Villa Seehof* (1906) o półkolistych oknach i łukach loggii, obecnie oszklonych (16, 2020), *Villa Vineta* (1903) i w stylu norweskim *Villa Strandklause* (1900) (Fig. 17). W pobliżu położona jest kawiarnia *Asgard* (1898) w stylu szwajcarskim, natomiast *Villa Heimdall* (1887) ma cechy architektury nordyckiej. Dobrym przykładem może być, usytuowany na klifie, *Drachenhaus* (Dom Smoka 1901) w Göhren na Rugii. Budynek o murowanym cokole ma kubiczną formę i charakterystyczny dach, zdobiony smoczymi głowami.

Firma została szeroko rozreklamowana dzięki swojej ekspozycji na wystawie światowej w Chicago w 1893 r. z okazji 400 rocznicy odkrycia Ameryki przez Krzysztofa Kolumba. Ekspozowany na wystawie prefabrykowany budynek, zaprojektowany przez architekta Johannesa Lange został zakupiony przez berlińskiego dramaturga Oskara Blumenthala i przeniesiona do Bad Ischl w Alpach Salzburskich. *Villa Blumenthal* ma rozbudowaną formę z gankami, wysokimi dachami i smukłą wieżyczką, pokrytymi drewnianymi gontami. Szalowane ściany, dekoracyjne obramienia okien i snyderka ze smoczymi głowami wynika z inspiracji architekturą norweską.

Przykłady obiektów z katalogu firmy znajdują się między innymi w Szczecinie. Jest to willa przy ul. Solskiego 3 (Makowska B., 2003, s. 184). Budynek o konstrukcji ryglowej został wzniesiony na murowanej części piwnicznej posiada rozbudowaną bryłę z wystawkami, narożną wieżyczką i werandą. Niewielki, drewniany budynek przy prawosławnej cerkwi na ul. Zygmunta Starego 1a (obecnie przebudowany) oraz szalowany dom fabrykanta Willego Ahrensa przy ul. Wincentego Pola 3. Budynek inspirowany architekturą ludową otrzymał kubiczną formę i łamany dach z dwoma wystawkami. (Makowska B. 2003, s. 185)

Wzorowane na obiektach zawartych w katalogach firmy z Wolgast budynki znajdziemy w odległej Połędze, gdzie od 1895 r. także rozwijało się uzdrowisko (Omilanowska M. 2009, s. 11-15).

3.5. Rozwój budownictwa uzdrowiskowego na Pomorzu Zachodnim

Rosnąca potrzeba, swoista moda na przyrodolecznictwo, a także względy towarzyskie sprawiły, że zwłaszcza w XIX i na początku XX w. rozbudowywano miejscowości uzdrowiskowe, wzbogacając je o zakłady przyrodolecznicze (zwane także domami zdrojowymi), pijalnie wód, hotele, pensjonaty, restauracje, sale koncertowe, teatry, czy kasyna.

Najstarszy rodowód na Pomorzu Zachodnim ma uzdrowisko w Połczynie Zdroju (w latach 1926-1945 *Bad Polzin*). Pierwszy dom zdrojowy wznosił tu Jakub von Krockow już w 1705 r., a siedem lat później przebywał w Połczynie w celach zdrowotnych książę Kurlandii Ferdynand Kettler (ostatni z dynastii). W 1836-1839 założono w mieście Park Zdrojowy. W 1874 wybudowano tu w konstrukcji szkieletowej Sanatorium Irena (nm. *Marienbad*) z ażurową, wyrzynaną w drewnie dekoracją i ozdobną werandą.

Johann August Sack, nadprezydent rejencji pomorskiej, zainspirowany uzdrowiskiem w Putbus nakazał rozbudowę Świnoujścia. Prace rozpoczął od rozbudowy portu i pogłębienia toru wodnego. Następnie wybudowano falochrony, wzniesiono dwa mola i Dom Zdrojowy z pierwszymi łaźniami. Już w 1824 r. miasto stało się kurortem, a po odkryciu solanek i borowiny zostało w 1895 r. uznane za uzdrowisko. Kąpielisko oddzielono od miasta i portu Parkiem zdrojowym, zaprojektowanym przez berlińskiego architekta krajobrazu Petera Josepha Lenné. Promenadę i nową dzielnicę nadmorską wytyczono wg. planu mistrza budowlanego Henninga z 1890 r., zakładał on symetryczne usytuowanie dużych kwartałów i dom zdrojowy w centrum. Na przełomie wieków powstało szereg willi i pensjonatów z arkadowymi loggiami i wieżyczkami wzdłuż świnoujskiej promenady. W centrum dzielnicy nadmorskiej znajduje się willa o asymetrycznym planie, przy ul. H. Sienkiewicza 3 (1911), która łączy formy secesyjne z wysokimi ryglowymi szczytami o zróżnicowanych formach i bogatą snycerką dwukondygnacyjnej werandy (15, 2018). Z kolei w północno-wschodniej części miasta przy ul. J. Kasprowicza 15 położony jest Dom Wczasowy *Posejdon* (1851-1875). Obiekt na planie litery L, o konstrukcji murowanej, posiada dach mansardowy, od frontu dwie wystawki z trójkątnymi szczytami w konstrukcji ryglowej, zaś w narożniku akcent w postaci wieżyczki z czterobocznym hełmem i sygnaturką. Całość otynkowana maskuje drewniane elementy konstrukcji (14, 1998).

W 1835 roku kąpieliskiem zostało Międzyzdroje (niem. *Misdroy*), którego dawna słowiańska nazwa oznacza: między zdrojami, a występują tu wody chlorkowo-sodowe, bromkowe i żelaziste. Pod koniec wieku miejscowość stała się modna. W Międzyzdrojach przy ul. Kopernika nr 8 i nr 10 znajdują się 2 wille w stylu szwajcarskim (Arlet J., Arlet P. 2002, s. 27). Styl ten cechowały wysunięte połączenia dachów o niedużym nachyleniu oraz z bogatą ażurową dekoracją. Cechy te reprezentuje między innymi niewielki drewniany budynek przy skrzyżowaniu ulic Tysiąclecia Państwa Polskiego i Ludowej. Wyróżnia go opracowanie szczytu, niestety nie zachowały się w tym obiekcie śparogi.

Natomiast budynek przy ulicy Kopernika nr 6 (Fig. 18) ma cechy drewnianej architektury rosyjskiej: *Zwraca uwagę detal gzymsu między kondygnacyjnego i obramień otworów okiennych wykonanych z ozdobnie wyrzynanych desek, a także profilowanie słupów i „rysiów”- wsporników okapu. Unikalne są polichromie gzymsu, wsporników, a także okiennic i okapów. Przeważają motywy roślinne, można nawet dopatrzeć się – kwiatu szarotki* (Hamborg-Federowicz A. 2002, s. 78). Inspiracją dla tego obiektu mogły być drewniane budynki w stylu rosyjskim wzniesione w Poczdamie dla rosyjskich muzyków (tzw. *Alexandrowka*) (Arlet P. 2012).

Oryginalną formę otrzymał położony w pobliżu *Hotel Seeblick* (po wojnie: dom wczasowy *Bałyk*). Wpisany do Rejestru Zabytków obiekt składa się z: budynku przy ul. Kopernika 11 z 1897 r. oszalanego, o drewnianej konstrukcji szkieletowej i obiektu na planie centralnym w konstrukcji murowanej z lat 1910-1927. Zabytkowy obiekt nadal czeka na kapitalny remont.

Przykładem obiektu w stylu szwajcarskim jest willa przy ul. 1-go Maja 13 w Mielnie. Odmienna w formie i detalu jest położona na plaży kawiarnia *Floryn* (Fig. 19), wykonana w lekkiej drewnianej konstrukcji szkieletowej o dużych powierzchniach przeszkleń. Ten modernistyczny pawilon powstał

tuż przed I wojną światową jako *Café Hohenzollern*. Odrestaurowany pełni nadal swą dawną funkcję (Arlet J. 2004, s. 126).

Wskazania medyczne, względy towarzyskie i rekreacyjne, a także: *Naturalna potrzeba przebywania wśród pięknych miejsc wykreowała uzdrowiska jako fenomen kultury XIX wieku* (Horoszko D., Horoszko S. 2002, s. 96). Rozkwit gospodarczy sprawił, że w miastach rozwijało się życie kulturalne i towarzyskie, modna stawała się turystyka i ruch sportowy. Tworzono więc parki krajobrazowe, trasy spacerowe, punkty i tarasy widokowe. Powstawały całe założenia urbanistyczne, a w nich atrakcyjne obiekty architektoniczne.

W 1876 r. odkryto lecznicze właściwości solanek w Kamieniu Pomorskim. Z kolei atutem Kołobrzegu, obok walorów klimatycznych i krajobrazowych, były znane tu od wieków solanki. W 1828 r. rozpoczęły się prace przystosowujące twierdzę w Kołobrzegu do potrzeb letników i kuracjuszy. Prekursorem tych działań był kapitan Hans Witting. Zawiązana spółka: Towarzystwo Kąpielowe (1845) zintensyfikowała te prace. Budynki monumentalne często realizowano w stylu klasycyzmu. Ponieważ Kołobrzeg był twierdzą (1627-1887) na jej przedpolach wolno było wznosić jedynie obiekty o konstrukcji drewnianej. Gdy zniesiono twierdzę morską nastąpił gwałtowny rozwój miasta jako uzdrowiska. Okazałym szalowanym budynkiem modernistycznym z mansardowym dachem był rodzinny zakład kąpielowy *Familienbad* (1903) z dodaną po pożarze restauracją (1924) i pomostem. Budynek nad wodą posadowiono na palach (Fig. 21). Po wojnie obiekt ten otrzymał nazwę *Morskie Oko* i funkcjonował do 1995 r. (17). Z czasem chętnie wznoszono w konstrukcji ryglowej budynki użyteczności publicznej, domy zdrojowe, pensjonaty, domy kąpielowe, restauracje, kawiarnie, a także pawilony muzyczne. W tej konstrukcji wybudowano w Kołobrzegu: siedzibę Towarzystwa Zdrojowego (*Neues Gesellschaftshaus* 1846) (Walkiewicz A., s. 5), Teatr Miejski (1868) wzorowany na teatrze letnim we Frankfurcie nad Odrą (Walkiewicz A., s. 6), Hotel Parkowy *Baltenhof*, pierwotny Pałac Nadbrzeżny wzniesiony w latach 1864-1879 (Fig.20) (Arlet J. 2004, s.43), stację dla pilotów z 25 m wieżą (1899). Niestety w wyniku zniszczeń wojennych niewiele z tych obiektów przetrwało.

Znakomite przykłady XIX-wiecznych domów uzdrowiskowych i pensjonatów znajdziemy również w Mielnie (Hala plażowa i *Kawiarnia Bottchera* z 1915 r., ob. hotel-restauracja *Meduza*), w Unieściu (Pawilon hali plażowej z lat 20. XX w.) i w Ustce (Dworek z XIX w. przy ul. Chopina 8). Początek dwudziestego wieku wiąże się dynamicznym rozwojem kąpielisk nadmorskich. Powstają nadmorskie promenady, domy zdrojowe, zakłady kąpielowe, mola, parki. W wyniku przeobrażeń: „Przed II wojną światową: miejscowości nadmorskie od Ustki po wyspę Rugia tworzyły jednorodny zespół założeń przestrzennych, charakteryzujących się podobnymi cechami i wywodzących się ze wspólnych korzeni kulturowych (Bał W. 2009, s. 134). Uzyskane miano uzdrowisk zmieniło charakter takich miast jak Świnoujście, czy Kołobrzeg. Centrum uzdrowiska nie stanowił rynek i ratusz lecz dom zdrojowy lub zakład przyrodolecniczy.

Zupełnie inaczej rozwiązany został budynek z przełomu XX i XXI w. przy promenadzie w Mielnie. Bardzo dobra lokalizacja, obok reprezentacyjnych obiektów, *Floryn* i *Meduza* sprawiła, że architekt Dariusz Herman nawiązał do XIX wiecznej architektury uzdrowiskowej w stylu szwajcarskim (Horoszko D. 2001, s. 171). Budynek przy ul. Nabrzeżnej 12 zwraca uwagę rozbudowaną formą z wykuszami i wysokimi dachami z bogato opracowaną snycerką. Jednak ozdobnie profilowane elementy drewniane są jedynie dekoracją sugerującą konstrukcję ryglową (Arlet J. 2004, s. 153). Wpływ regionalnej architektury jest dobrze widoczny w Ośrodku Kolonijno- Wczasowym *Bajka* (lata 80. XX w.) w Łukęcinie, projektu Anny Borkowskiej-Koniewicz.

4. Dyskusja

Od połowy XVIII w. widoczne jest w architekturze miast „maskowanie”, czy wręcz „ukrywanie” szkieletu drewnianego wznoszonych budynków. Dwie przyczyny są tu dominujące. W czasach panowania Fryderyka II wydano szereg przepisów administracyjnych i przeciwpożarowych, które znacząco wpłynęły na budownictwo w Prusach. Był to między innymi zakaz budowania obiektów w konstrukcji zrębowej, który sprzyjał wznoszeniu budynków o drewnianej konstrukcji szkieletowej. Działania te miały także na celu ochronę zasobów drewna. W 1770 r. powołano Urząd Budowlany,

który preferował budowle masywne (Arlet J. 2004, s. 39). Ponieważ nadal chętnie budowano obiekty o konstrukcji ryglowej, ukrywano ją pod tynkiem, a formą oraz detalem nawiązywano do budynków murowanych. Stosunkowo często: (...) *konstrukcje drewniane wykorzystywano do wykonania wyższych kondygnacji budynków, których partery miały murowane ściany z cegły* (Wolender T. 2002, s. 236). W drugiej połowie XVIII wzorem był klasycyzm *szkoły berlińskiej* nawiązujący do wczesnego renesansu. Następnie propagujący formy zaokrąglone *Rudbogenstil*, a na przełomie wieków secesja i *szkoła hanowerska*, którą charakteryzowały obiekty (także w konstrukcji ryglowej) o rozczłonkowanej, często asymetrycznej formie i elementy zapożyczone z gotyku, takie jak: wysokie dachy, narożne wieże, wykusze.

Na początku XIX w., między innymi dzięki małżeństwu pruskiej księżniczki Charlotty Hohenzollern (Aleksandra Fiodorowna) z carem Mikołajem I Romanowem nastąpiła moda na architekturę rosyjską. Wyrazem tego był Dom Rosyjski (*Blockhaus Nikolskoe*) z 1819 r. wzniesiony na Wyspie Pawiej w berlińskiej dzielnicy Wannsee oraz Rosyjska Kolonia *Alexandrowka* (1826-1827), zaprojektowana przez Petera Josepha Lenného w Poczdamie. *Blockhaus Nikolskoe* w konstrukcji zrębowej zaprojektował znany architekt Carlo Rossi i wzbogacił szczytową elewację w balkony i podcień, wszystko ozdobione ażurową, bogato zdobioną snyderką. Budynki drewniane *Alexandrowki* zostały wzniesione w konstrukcji ryglowej i szalowane, tak by z zewnątrz markowały konstrukcję zrębową (Arlet P. 2012, s. 241-244). Obiekty te były inspiracją dla obiektów nadmorskich w stylu rosyjskim, w tym dla willi *Katiuscha* przy ul. Kopernika nr 6 w Międzyzdrojach.

Przeniesienie w 1842 r. świątyni Vang (przełom XII i XIII w.) z Norwegii do Karpacza Górnego zwróciło w Niemczech uwagę na architekturę norweską. Z kolei plany polityczne i norweskie podróże i zainspirowały cesarza Wilhelma II który zwrócił szczególną uwagę na budynki projektu . architekta Holma Hansena Munthe (1848-1898), który był współtwórcą stylu narodowo-romantycznego zwanego *forrnördisme* (Omilanowska M. 2009, s. 9). Władca zlecił mu wykonanie planów Domku Myśliwskiego (1891) i kaplicy św. Huberta (1893) w Rominten i oraz przystani żeglarskiej (1895) w Poczdamie. Styl ten łączący elementy stylu szwajcarskiego z tradycyjnym budownictwem norweskim, a nawet ornamentami charakterystycznymi dla sztuki wikingów. Wkrótce powstało szereg drewnianych willi i pensjonatów nadmorskich w tym nurcie.

5. KONKLUZJE

Kształtowanie się drewnianej architektury uzdrowskiej na południowo-zachodnich wybrzeżach Bałtyku miało miejsce w latach 1793-1918, tylko nieliczne przykłady pochodzą z okresu międzywojennego. Dynamiczny rozkwit uzdrowskiej architektury przypada na okres wilhelmiński. Obiekty wznoszono na wzniesieniach, a ich istotnym atutem był widok na morskie wybrzeże. W ogólnym bilansie w kurortach Pomorza Przedniego przeważały reprezentacyjne budynki z bogato dekorowanymi wystawkami, balkonami i tarasami, malowane najczęściej na biało.

Przedstawione przykłady obiektów uzdrowskich i nadmorskich potwierdzają różnorodność typów i wielokierunkowość inspiracji. Czytelny jest więc proces poszukiwania stylu dla nowo tworzonej architektury uzdrowskiej i pensjonatowej.

Budynki inspirowane klasycyzmem wyróżniały trójkątne szczyty, gzymsy, pilastry, półkolumny, ale również duże loggie. Powstające w drugiej połowie XVIII w. obiekty klasycystyczne reprezentują w głównej mierze *szkołę berlińską*. W tym stylu wznoszono również szkieletowe budynki drewniane, które szalowano lub pokrywano tynkiem na siatce, by przypominały obiekty murowane. Jeśli pozostawiano widoczną konstrukcję drewnianą malowano ją w kolorze ścian.

Obiekty secesyjne miały miękkie formy szczytów, dekoracje loggii i balkonów, a także kapiteli o asymetrycznych motywach roślinnych lub morskich. Gdy w krajobrazowym nurcie projektowania ogrodów w stylu angielskim zaistniały domy szwajcarskie, zaczęto ten typ budynków, wywodzący się z wiejskiej chaty (*chalet*), adaptować na potrzeby kurortów. Obiekty charakteryzowały mocno wysunięte połacie dachowe, ozdobne balkony lub werandy i ażurowa wyrzynana w drewnie dekoracja. Zwraca uwagę duża różnorodność w opracowaniu szczytów. Kolejne obiekty wznoszono

w modnym stylu norweskim. Sporadycznie, wznoszono obiekty nawiązujące do drewnianej architektury rosyjskiej.

Na początku XIX w. pojawiają się tendencje do stosowania asymetrycznych, rozczłonkowanych planów inspirowanych *szkołą hanowerską*. Bryły budynków były coraz bardziej złożone. Rozwój nauk historycznych i rozwijający się nurt romantyczny w literaturze i sztuce sprawiły, że także w architekturze chętnie sięgano po historyczne i ludowe wzory. Ulubionym motywem nadmorskich willi były wówczas arkadowe loggie i charakterystyczne dla niemieckiego renesansu wykusze. Budynki tego typu wznoszono głównie w pasie nadmorskim. Nie rozpowszechniły się one szeroko na pozostałych terenach Pomorza Przedniego i Pomorza Zachodniego, lecz przyczyniły się do wzbogacenia brył willowych budynków ryglowych o werandy, loggie, wykusze i wieżyczki. Zwróciły także uwagę na starannie opracowany, ozdobny detal. Wpływ wymienionych stylów jest dobrze widoczny przede wszystkim na Pomorzu Przednim i oddziałuje na współczesną architekturę uzdrowską i nadmorską. Na Pomorzu Zachodnim, wobec przerwania ciągłości kulturowej, oddziaływanie to występuje jedynie sporadycznie.

REFERENCES

- Arlet J., Arlet P., *Ryglowe budynki mieszkalne w miastach Pomorza Zachodniego*, w materiałach konferencyjnych III Polsko – Niemieckiej Konferencji - Architektura ryglowa wspólne dziedzictwo, SZCZECIN-EXPO, Szczecin 2002 r., ISBN 83-913544-6-6, s. 25-32.
- Arlet Joanna, Wybrane problemy ochrony krajobrazu kulturowego, kwartalnik naukowo-dydaktyczny *Przestrzeń i Forma*, nr 3, Wyd. Hogben, Szczecin 2006 r., ISBN 13 978-83-60637-03-6, s. 135-140.
- Arlet J., *Drewniane budownictwo szkieletowe na Pomorzu Zachodnim*, monografia Wyd. Uczelniane Politechniki Szczecińskiej, Szczecin, 2004 r., ISBN 83-88764-58-6, s. 1-173.
- Arlet P., *Rosyjska kolonia Aleksandrówka w Poczdamie, założenie i drewniana architektura zespołu*, w: *Tożsamość krajobrazu miasta/Identity of the Landscape of the City* Wydaw. Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Szczecin 2012, ISBN 978-83-7663-045-8, s. 241–244.
- Arlet J., Arlet P., *Kolonizacja wewnętrzna w ustrojach republiki szlacheckiej i oświeconego absolutyzmu na przykładach z Rzeczypospolitej i Królestwa Pruskiego*, ANTIKON 2014, wydawca SZCZECIN-EXPO 2014 r., s. 215-227.
- Bal W., *Architektura kurortów nadmorskich i ich wpływ na odzyskanie tożsamości kulturowej regionu*, kwartalnik naukowo-dydaktyczny *Space&form / Przestrzeń i Forma*, nr 2, Wyd. Hogben, Szczecin 2005 r., ISBN 83-921923-1-1, s.113-124.
- Bal W., *Tożsamość kulturowa kurortów nadmorskich. Przestrzeń inspirująca, wymagające dziedzictwo*, kwartalnik naukowo-dydaktyczny *Space&form / Przestrzeń i Forma*, nr 12, Wyd. Hogben, Szczecin 2009 r., ISSN 2391-7725, ISSN 1895-3247, s. 133-150.
- Bohle H., BÄDERARCHITEKTUR: Zucker, Holz und Stein—Architektur in Usedom <https://thelink.berlin/2020/01/usedom-baederarchitektur-kaiserbaeder-bansin-heringsdorf-ahlbeck/> <https://miastokolobrzeg.pl/historia/10349-20-lat-temu-rozebrano-morskie-oko.html>, (Access: 20-08-2022).
- Hamberg-Federowicz A., *Międzyzdroje. Detal architektoniczny z przełomu XIX i XX w.*, III Polsko-Niemiecka Konferencja Architektura ryglowa - wspólne dziedzictwo, ANTIKON 2002, wydawca SZCZECIN-EXPO, październik 2002, ISBN 83-913544-6-6, s. 75-83.
- Horoszko D., *Tradycja i współczesność w architekturze ryglowej*, ANTIKON 2001, wydawca SZCZECIN-EXPO grudzień 2001 r., s.167-174.
- Horoszko D., Horoszko S., *Uzdrowisko jako nowy temat architektury XIX w.*, III Polsko-Niemiecka Konferencja Architektura ryglowa - wspólne dziedzictwo, ANTIKON 2002, wydawca SZCZECIN-EXPO, październik 2002, ISBN 83-913544-6-6, s. 93-99.
- Makowska B., *Ostatnie drewniane domy Szczecina*, ANTIKON 2003, wydawca SZCZECIN-EXPO, wrzesień 2003, ISBN 83-913544-6-6, s. 181-189.
- Morskie Oko, (2015). 20 lat temu rozebrano Morskie Oko <https://miastokolobrzeg.pl/historia/10349-20-lat-temu-rozebrano-morskie-oko.html>, (Access: 23.08.2021).
- Omilanowska M., *Architektura uzdrowska Połagi w latach 1870-1914*, *Porta Aurea*, 7/8 (2009), s. 346-365.

Walkiewicz A., Walkiewicz R., *Park Teatralny w Kołobrzegu Określenie historycznych granic i wartości zabytkowych* <http://zabytki.kolobrzeg.eu/baza-zabytkow?format=raw&task=download&fid=588> (Access: 2022-09-12).

Walkiewicz Anna opracowała. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, Biała Karta, Willa przy ul. Henryka Sienkiewicza 3, opracowała Anna Walkiewicz OT NID Szczecin, 2018.

Winands K., *Domy w stylu szwajcarskim jako elementy architektury w uzdrowiskach na Rugii i wyspie Uznam*, ANTIKON 2001, wydawca SZCZECIN-EXPO grudzień 2001 r., s. 149-160.

Wolender T., *Problematyka konserwatorska drewnianego budownictwa pensjonatowego na wybranych przykładach z terenu Międzyzdrojów*, III Polsko-Niemiecka Konferencja Architektura ryglowa - wspólne dziedzictwo, ANTIKON 2002, wydawca SZCZECIN-EXPO, październik 2002, ISBN 83-913544-6-6, s. 235-243.

Wolender Tomasz opracował. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, Biała Karta Pensjonat, ob. ośrodek wypoczynkowy Posejdon w Świnoujściu, opracował Tomasz Wolender. PSOZ Szczecin.

ABOUT THE AUTHOR

Graduate of the Faculty of Civil Engineering and Architecture at the Szczecin University of Technology. In 1979–1982, assistant designer at BPBBO Miastoprojekt-Szczecin. In 1982-92, specialist-designer at the Design and Research Laboratory of the Szczecin University of Technology. PhD in 2004 at the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology. Habilitation in March 2019 at the Faculty of Architecture of the Wrocław University of Technology. Professor at Department of History and Theory of Architecture of ZUT in Szczecin.

O AUTORZE

Absolwentka Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Szczecińskiej. W latach 1979-1982 asystent projektanta w BPBBO Miastoprojekt-Szczecin. W latach 1982-92 specjalista-projektant w Pracowni Projektowo-Badawczej Politechniki Szczecińskiej. Doktorat w 2004 na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. Habilitacja marzec 2019 na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. Profesor w Katedrze Historii i Teorii Architektury WA ZUT w Szczecinie.

Contact | Kontakt: jarlet@zut.edu.pl